Інна Козак

Виховна система школи Василя Олександровича Сухомлинського

Кожна людина є носієм певної системи знань, ставлень, ідеалів, переконань тощо, тому виховання має здійснюватись як цілеспрямовано, поетапно і становити цілісну систему.

Виховна система освітньої установи, як феномен реальної дійсності і педагогічне поняття, посідає центральне місце у вітчизняній педагогіці. Її поява зумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку в людського індивідума здібностей жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, перетворювати природну і соціальну дійсність на користь собі, оточуючим людям і суспільству в цілому.

Вагомий внесок у розвиток системи виховання здійснив видатний педагог минулого століття В.О. Сухомлинський. На підставі багаторічної практичної роботи в школі він глибоко осмислив і розкрив суть таких понять як людяність, патріотизм, відповідальність, тактовність, терпимість, милосердя. З огляду на це його систему, розроблену вченим, можна назвати гуманістичною, тобто такою, яка зорієнтована на особистісному підході у вихованні. Гуманізм системи В.О. Сухомлинського ґрунтується на положенні про самоцінність людини, як неповторної індивідуальності.

Проблемою вивчення наукового доробку В.О. Сухомлинського займались вітчизняні вчені В.Г. Кузь, М. Мухін, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, М.Д. Ярмаченко та багато інших. Зокрема І.Ф. Прокопенко досліджує особистість учителя в педагогічній системі В.О. Сухомлинського. А.Я. Розенберг виділяє п’ять складових виховної системи В.О. Сухомлинського, які є основою для всебічного розвитку особистості: розумове, моральне, трудове, естетичне та фізичне виховання.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю визначити взаємозв’язків між окремими складовими виховної системи школи В.О. Сухомлинського, які впливають на всебічний і гармонійний розвиток особистості, забезпечують єдність її елементів.

Філософські роздуми педагога переконують, що в основі його діяльності – глибоке розуміння дитини, віра в неї, любов і повага до неї. «Справжнє виховання не там, де педагог з вершин опускається на землю – писав Василь Олександрович, – а там, де він піднімається до тонких істин Дитинства. Піднятись, а не спуститись» [8, 288]. Такий наголос робить В.О. Сухомлинський у своїй книзі «Сто порад учителю», підкреслюючи цим

складність внутрішнього світу вихованців, необхідність відповідального ставлення до їх долі.

Особливий акцент в творчості В.О. Сухомлинського робиться на особистості вихователя, який розвиває в дитині найкращі якості. Видатний педагог розкриває всю складність вчительської професії, яка вимагає самовідданості, толерантності, наполегливості, таланту, вольових зусиль. «Учительська професія, – зазначав В.О. Сухомлинський, – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один з тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці» [8, 7]. На думку вченого, глибока любов до дітей – перша і найголовніша якість, що має бути властива педагогові, тобто стрижнева, яка визначає моральну цінність вихователя.

Любов до дітей – це найголовніше в житті самого Василя Олександровича, його педагогічна діяльність є яскравим прикладом глибокої, самовідданої любові до дітей, людяності та педагогічної культури.

В своїх творах учений-педагог висвітлює найрізноманітніші проблеми виховання: це, передусім, проблеми морального і естетичного виховання, розумового розвитку, проблеми всебічного і гармонійного розвитку дитини,, громадянського виховання та багато інших. Але особливу увагу вчений приділяв проблемам сімейного виховання, адже саме в сім'ї закладаються основи особистості, формується характер молодої людини, моральні почуття, принципи поведінки. В.О. Сухомлинський вважав, що лише спільними зусиллями сім'ї, школи і громадськості можна досягти успіху у вихованні: «Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю» [5, 86].

У Павлиській школі на час роботи в ній В.О. Сухомлинського діяла чітка система педагогічної освіти, проводилася пропаганда педагогічних знань серед батьків і навіть старшокласників. Під керівництвом Василя Олександровича була організована спеціальна школа для батьків, до якої вони вступали ще до того, як їхня дитина стане школярем. Двічі на місяць там проводилися заняття, до яких залучалися керівники школи, вчителі, лікарі, а також проходив обмін досвідом сімейного виховання.

Дуже великого значення В.О. Сухомлинський надавав взаєминам батьків і дітей, оскільки досконало знав психологію стосунків у сім'ї. Вченим

була розроблена система роботи з утвердження в сім'ї культу жінки-матері та в духовному житті дітей. У своїй книзі «Батьківська педагогіка» Василь Олександрович зазначав: «...перші джерела, перші найтонші корінці морального розвитку дитини – в розумі, почуттях, душевних поривах матері. Людина в своєму моральному розвиткові стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові й волі в її духовному світі» [4, 212].

На думку педагога, всебічний і гармонійний розвиток дитини можливий тільки тоді, коли сім'я і школа діятимуть спільно, адже людські стосунки і суспільні відносини залежать від культури стосунків батьків. «Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи» [4, 22].

Вміння досліджувати і спостерігати, досконале знання психології, природна чутливість і проникливість, дозволяли В.О. Сухомлинському підмічати найтиповіші вади сімейного виховання. Однією з найшкідливіших на думку вченого, є вада споживацького способу життя, який виникає внаслідок черезмірної опіки деякими батьками дітей, оберігання їх від фізичної праці, виконання домашніх обов'язків. В.О. Сухомлинський слушно зазначає що саме такий підхід до життя є основою для розвитку ліні, безвідповідальності, марнотратства, що призводить до спотворення людської особистості. Розв'язання даної проблеми вчений вбачав тільки в праці.

Василь Олександрович пропонував батькам з раннього віку привчати своїх дітей працювати, відчувати радість від виконаної роботи, відповідальність за доручену справу: «Не гра в працю, – наголошував він, – а саме справжнє трудове життя – з потом, утомою, мозолями, відпочинком і радістю досягнутої мети – це якраз і є той сторож людської совісті, без якого затишний і ласкавий вогник щастя перетворюється в пожежу» [4, 198].

В.О. Сухомлинський прагнув, щоб праця приносила дитині задоволення, стала потребою, щоб дитина не уявляла свого життя без праці на благо інших людей, оскільки саме в цьому педагог вбачав справжнє щастя. Його життя є яскравим прикладом самовідданої праці, безмежної турботи і відповідальності за улюблену справу.

Працю В.О. Сухомлинський пов'язував з творчістю, красою, розвитком розумових здібностей, практичних умінь і навичок. «Праця, – на його думку, – дуже складне явище, в якому розкривається ідейний, емоційний, розумовий, естетичний, психологічний, творчий смисл людського життя, виховання і

самовиховання» [7, 70]. Основною працею школярів педагог вважав навчання, розкривав красу розумової праці, прагнув щоб діти відчули радість пізнання. Василь Олександрович доводив, що основи пізнавальної діяльності закладаються в ранньому дитинстві, тому радив батькам розвивати дитячу спостережливість, організовувати спільні прогулянки і, звичайно, разом працювати. В книзі «Батьківська педагогіка» за допомогою яскравих прикладів з життя великий педагог показує, яке значення для інтелектуального розвитку має середовище, в якому дитина розвивається, спілкування, активна пізнавальна і трудова діяльності.

В Павлиській школі діяло багато гуртків, де органічно зв'язувалися розумова і фізична праця, дитяча фантазія і радість від виконаної роботи. В.О. Сухомлинський прагнув, щоб діти вміли і любили працювати разом, щоб в колективі панували творчість і почуття відповідальності, щоб ніхто не залишався осторонь, а байдужість не заполонила жодної душі.

У праці «Методика формування колективу» видатний педагог на конкретних прикладах показує, наскільки важливою є спільна діяльність дітей, і який вплив вона має на становлення особистості, розвиток духовного світу та творчих здібностей кожної дитини. «Творчість є діяльність, – писав він, – в яку людина вкладає немовби часточку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа. Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поруч з ним. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення і натхнення в душах інших людей. Творчість – це незримі ниточки, які об'єднують серця. Якщо ви хочете, щоб людина благотворно впливала на людину, утверджуйте в духовному житті колективу й особистості творчість» [7, 95].

Дуже великого значення В.О. Сухомлинський надавав самовихованню, самоосвіті. Його система була побудована таким чином, щоб діти вчилися самостійно мислити, а слово педагога торкалося найтонших корінчиків душі, запалювало серця, вміли і знали, як підібрати необхідну літературу. «Виховання створює духовні потреби, – писав Василь Олександрович, – навчання дає можливість їх задовольнити. Поставити виховання культури потреб – означає звертатись до духовних сил самої дитини, викликати її до життя, вести до самостійності» [2, 154].

Видатний педагог наголошував на тому, що потреби почуття і бажання в дитині потрібно формувати і розвивати в такий спосіб, аби дитина сама, своїм власним волевиявленням, створювала моральний закон для себе, була одночасно і вільною, і тісно пов'язаною з іншими людьми законами моралі. «Моральна свобода, – переконує педагог, – це велике людське багатство, але це багатство стає благом, якщо людина усвідомить себе частиною колективу, суспільства, народу, розуміє спільні для всіх людей інтереси й потреби, дослухається до власного почуття обов'язку і на основі особистого розсуду,

особистого бажання, особистої волі робить так, як вважає за потрібне колектив, суспільство, народ» [4, 266].

В.О. Сухомлинський в своїх працях пов'язував свободу і відповідальність з обов'язком перед іншими людьми, перед Батьківщиною. На його думку, тільки свідоме дотримання обов'язку забезпечує людині справжню свободу: «Спробуй звільнити себе від обов'язку – і ти перетворишся на раба своїх примх. Чим людяніше, свідоміше ти додержуєш свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи» [6, 185].

Дуже цікавим є підхід видатного педагога до такого явища як свобода і в сімейному вихованні. Свободу він вбачає у слухняності, у підкоренні волі батьків. «Якщо ти не навчився підкорятися волі батьків, – писав В.О. Сухомлинський, – і в цьому підкоренні вбачати справжню свою свободу, – ти не зможеш стати стійким, несхитним громадянином, мужнім воїном, – дисциплінованим трудівником вірним батьком своїх дітей» [4, 210]. Але вчений наголошував і на тому, що запорукою свободи є осмислена, мудра любов і повага до дітей, як в школі, так і у сім'ї. Саме така любов робить дитину здатною піддаватися впливові педагога, колективу і батьків.

Отже, своєю творчістю Василь Олександрович стверджує, що у вихованні немає головного і другорядного, тому, формуючи особистість, вихователь повинен закладати і розвивати всі найкращі якості комплексно, оскільки людина – цілісна істота. А для гармонійного розвитку дуже важливе злагоджене поєднання зовнішнього і внутрішнього: «Праця, люди і краса зливаються в єдине ціле, і це ціле дає радість дітям ще й тому, що воно красиве, й тому, що їх робота комусь принесла радість. Так праця, творення краси, творення добра входять в духовний світ дитини: тільки разом, праця розум, добро, краса. Окремо їм в душу дитини не проникнути» [2, 155].

Вже у 60-х роках творчість педагога, виражала його педагогічні погляди, які становили чітку систему навчально-виховної роботи. Хоча за життя Василя Олександровича слово «система» не було таким поширеним, як зараз, і в його працях майже не фіксується, проте вчений підходить до навчально-виховного процесу як до системи елементів, що взаємодіють. Елементами ж цієї системи педагог вважає гармонію і цілісність.

Його ідеалом була всебічно і гармонійно розвинена особистість, вільна, неповторна і духовно багата, але разом з тим, така, що живе серед людей, виконує повсякденну роботу. Виховати таку людину можна лише застосовуючи системний підхід, створюючи відповідне середовище.

Сучасна дослідниця спадщини видатного вчителя А.М. Бойко зауважила, що теоретичні і практичні проблеми виховання В.О. Сухомлинський розв'язує на засадах національної культури, народних виховних традиціях, звичаях, справжніх духовних цінностях українського

народу. «Зберігаючи національно-культурний характер виховання і збагачуючи своєю творчістю теорію і практику педагогічної діяльності, – зазначає А.М. Бойко, – вчений створив науково обґрунтовану цілісну національно-культурну систему виховання. Цим самим талановитий педагог включив українську педагогіку в загальнокультурні зв'язки, у неперервний світовий культурний процес, що стало можливим на базі синтезу його особистісних творчих можливостей, національного світобачення, досягнень світової педагогічної думки» [1, 450–451].

Своєю творчістю Василь Олександрович стверджує, що у вихованні важливі і споконвічні народні традиції, і використання передового досвіду. Він не лише досконало знав і розвивав творчість Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, Я. Корчака, Л.М. Толстого, А.С. Макаренка, але й глибоко розумів сутність народних виховних надбань, звичаїв, національної культури. Видатний педагог був глибоко переконаний, що шлях до загальнолюдських цінностей пролягає через спосіб життя, культуру певного народу.

А.М. Бойко слушно зазначає, що «виховна система В.О. Сухомлинського – це повсякчасна трансляція єдності педагогічного досвіду нації і його власної новаторської виховної думки» [1, 451].

Школою нового покоління назвав Павлиську школу В.Г. Кузь, оскільки «...це дитиноцентриська установа, теплий дім для дітей, в якому кожен без винятку почувається потрібним, любимим, впевненим, успішним, бо дітоцентризм потребує найперше любові до дитини» [3, 28].

Створивши школу нового покоління, Василь Олександрович випередив свій час. В його системі наявні взаємозв'язки і взаємозалежності між окремими складовими частинами навчально-виховного процесу. «Виховання всебічно розвиненої особистості, – писав видатний педагог, – це вміння розібратися у великій кількості найскладніших і немовби непомітних на перший погляд залежностей. Бути мудрим вихователем – означає насамперед розуміти причинно-наслідкові зв'язки в усьому, що ми повсякденно бачимо, робимо, чого ми чекаємо» [5, 71].

Отже, виховна система Павлиської школи, становила впорядковану цілісну сукупність компонентів, які взаємодіють між собою, забезпечуючи цілісний і гармонійний розвиток особистості. Своєю творчістю Василь Олександрович доводив необхідність використання системного підходу у вихованні, оскільки це сприятиме комплексному формуванню і розвитку найкращих людських якостей. Саме комплексний підхід, який застосовував В.О. Сухомлинський у вихованні, є особливо актуальний в наш час, а складна виховна система вченого потребує детального осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко А. Виховання людини: нове і вічне. – Полтава – 2006. – С. 450–451.
2. В.А. Сухомлинский о воспитании. – М.: ПОЛИТИЗДАТ, 1975. – С. 154–155.
3. Кузь В. Школа В.О. Сухомлинського – школа нового покоління // Початкова школа – 2002. – № 9. – С. 29.
4. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – С. 22–212.
5. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1 – С. 71–86.
6. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 185–266.
7. Сухомлинський В. Методика формування колективу. – К.: Радянська школа, 1971. – С. 70–95.
8. Сухомлинський В. Сто порад учителеві. – К.: Радянська школа, 1988. – 288 с.